

Մեռեալ գնդից մերթ տայ համբոյր՝
Մերթ յոշնչին կորնչի վիհս :

Եւ այս ամբոխն՝ ո՛վ իմ Մուսայ՝
Եւ այս լալօնք և այս քրքիջ՝
Ալիք մըն է որ կը դիմէ
Գերեզմանաց 'ի կափարիչ .
Է բուրաստան մ'ուր համասպրամ
Քրքում, յասմիկ, վարդ խուռներամ
Մէկտեղ փթթին, ու ահա անժամ
Շնչէ մահու խորշակն այրիչ :

Ո՛հ, թէ այսպէս երգն ո՛վ Մուսայ՝
Քաղցրիկ բարբառ մ'է զլուարթնոց,
Եւ նըլազներն՝ ծաղկունք սրտիս,
Պէտք է սփռեմ քառից հողմոց .
Մի այլ փայլակն 'ի թռիչ մոնար
Ճակատելոց վաշտուց 'ի պար .
Մի . . պատմութեանդ այդ լուսավառ
Գուցէ արեամբ պղծի սրբոց .

Մի ուր զինւոյն ուխդ հրահոսան
Խաբեպատիր սփռեն ծաղկունս ,
Մի ուր Հըզօրք նենգ խորհրդովք
Դիշերախումբ նօթճեն տոռունս .
Մի ուր ոսկւոյ գետք դժոխարձակ
Սողոսկելով սրտերու տակ
Ապիրատին տան յաղթանակ՝
Մի հուպ երթար՝ ո՛վ իմ զուարթունս .

Այլ միամօր ըստինքներէն
Ժպտելով քուն մոնող մանկան
Սփռէ անուրջս ոսկեղինիկ,
Յոյց հրեշտակաց ըզպատմութեան .
Ո՛հ, այնչափ կարճ է մանկութիւն ,
Այնչափ դիւրանց երջանկութիւն . . .
Բոլոր լոյսեր տեսնայ . . . ու դուն
Փրցուր այտէն վարդ մը միայն :

Իբրեւ ամպոյ սիւն առաջնորդ
Դու մարդկութեան յառաջընթաց ,
Լոյսեր սփռէ՝ յըստուերս երկրի ,
Սրտապնդէ զլոյս տրկարաց ,
Եւ երգէ զօրն ազատութեան՝
Յորում շղթայք պիտի իյնան
Եւ գըրկըլին ազինք համայն՝
Եղբարք օձտեալք 'ի թշնամեաց .

Յրցուր զերկինքս պատանւոյն
Հայրենավրէժ անկեալ 'ի մարտ ,
Քու կայծակներդ իջնան միայն
Բռնաւորին յըմբոստ ճակատ .
Եւ սիրեւեաց որ բաժնըլին ,
Եւ մօր՝ որդւոյն փարեալ շիրմին՝
Ու ամեն հոգեաց որ տառապին
Շնորհէ սփոփանքս խանդակաթ :

Եւ երբ մահու բացուին դըրունք
Մուտ՝ ո՛վ Մուսայդ իմ լուսապսակ ,
Յուցուր վեհին իբր անգին փունջ
Սրբած ցօղոց քոյ ըզկայլակ .
Եւ ըսէ . « Հօր դու՝ յայս երկիր
Ուր միայնակ գիս ձրգեցիր ,
Դու լոկ քընար մը ինձ տուիր ,
Ես թշուառաց տուի սփոփանք :

ԹՈՎՄԱՍ ԹԵՐԶԵԱՆ

ԻՄ ՎԱՆՔՈՒ

Դրաքեանի մը անտիպ յիշատակաւ
գիրք :

(Տես երես 17)

Ժամու մը չափ քալելէ ետեւ հասայ
ընդարձակ բնակարան մը , խոր միայ-
նութեան մէջ անշուք և բարձր որմով
մը շրջապատած : Երկու ժանգոտած
երկաթէ փեղկով և բոլորովին գոցուած
դուռ մը կ'իմացնէր ինծի որ հոն ներսը
մէկ մը կը բնակէր : Զանգակի ձայնն
երկայն ժամանակէ 'ի վեր դադրած
էր . չորս կողմը կը տիրէր խոր գերեզ-
մանական լռութիւն մը , զոր միայն պա-
տին քովէն գացող առուակի մը մէջ
վազած ջրոյն խուլ կարկաջիւնը կ'ընդ-
հատէր : Բիւր խորհուրդներով վարա-
նեալ և տատանեալ , չէի գիտեր թէ ար-
դեօք զարնեմ այն դուռը և ապաւեն մը
խնդրեմ , թէ անկից երթամ և ուրիշ
թաքստոց մը փնտրուեմ : Բայց կարծես
թէ պէտք չէր՝ և չէի ալ կրնար այն տե-
ղէն զատուիլ . տեսակ մը անբացատրելի
նախազգացում մը ինծի կ'իմացնէր թէ

վերջապէս հոն պիտի կենայի, և այս էր Աստուծոյ ինծի բնակութեան համար սահմանած տեղը: Ուստի երթալով աւելի մօտեցայ դրան, բայց ձեռքս ուռնան երկընցնելու սիրտ չէի ընել: Յանկարծ զանգակը կը սկսի նորէն յամր և նոյնաձայն զարնել, իմ գեղիս եկեղեցւոյն մէջ այն իրիկունը լսածիս նման: Երեք կամ չորս գանչէ ետև, բազմաթիւ և ծանր ձայներով ողբական երգի մը հեռաւոր՝ բայց որոշ եղանակը կը լսեմ:

— Աստուած իմ, ափշած կանչեցի, հոս քու ահաւոր ատենանիդ առջևը ելլելու վրայ եղողի մը համար կ'աղօթուի. գուցէ իմ մէկ եղբայրս հոգեվարք է. ուղորմէ իրեն, ինչպէս կը յուսամ որ ինծի ալ կ'ողորմիս այն վերջին օրը:

Ծուներ դրի, և գլուխս անշուք դրան կոթընցուցած, ամենայն ջերմեռանդութեամբ աղօթեցի:

ԺԲ

Երկայն ատեն այն դրից մէջ մնացի, և երկայն ժամանակ ու ջերմեռանդաբար աղօթեցի, որուն նմանը այնչափ տարիներէ 'ի վեր, մանաւանդ թէ բոլոր կենացս մէջ ըրած չունէի:

Այն աղօթքը և այն ջերմեռանդութիւնը քիչ մը հանդարտեցուցին զիս: Ոտք ելայ և կրօնական յափշտակութեամբ մը կեցեր կը դիտէի այն ընդարձակ բնակարանը, բայց աւելի այն անշուք դուռը, որ իբրև իմ ապաստանարանիս, բնակութեանս, և փրկութեանս տեղոյն դուռը կ'երևար ինծի: Զանգակին ձայնը դադրեր էր, թաղծագին եղանակը լմացեր, և ամեն բան իր առջի լռութիւնն առեր էր: Թէպէտ բիւր խորհրդոց մէջ տատանեալ, բայց կարծես թէ այն տեղէն չէի կրնար շարժիլ. անժանօթ զօրութիւն մը զիս այն դրան մօտ հաստատուն և անշարժ կը բռնէր, և կերպով մը կը վերցնէր ըսեմ թէս որ զարնեմ դուռը և բացուի:

Օրուան առաջին արշալոյսը սկսեր էր ծագել. երկընքին ծայրերը վարդա-

գոյն տկար լոյս մը արևուն երևնալը կը ծանուցանէր. երկինքը կամաց կամաց երանգոյ թեթև և անոյշ զուգախառնութեամբ կը շառագնէր: Ես յափշտակուած այս փառաւոր տեսարանը կը դիտէի, և իմ ինչուան այն աւտեն քաղցր ազդմանց անզգայ եղած սիրտս, բնութեան այն անբաւ պատկերը ստեղծող մեծագործ ճարտարապետին վրայ խորին զարմանաց զգացմամբ մը լեցուեցաւ:

Զանգակը նորէն զարկաւ. և ներսէն ուրիշ երգ մը լսուեցաւ. բայց եղանակը ողբական և երգը տխրալից չէր: Հասկըցայ որ ուրախական օրհնութիւն մըն էր, և խնդութեան նուագ մը, որով այն մենաւոր տեղոյն մէջ զԱստուած փառաբանելով նորահաս օրուան մը ծնունդը կ'ողջունէին: Այն ատեն իբրև յափշտակութենէս արթնցած և գրեթէ ինքնաբերաբար, ձեռքս դէպ 'ի ժանգոտած ուռնը երկնցուցի, և երկու անգամ զարկի: Հաստատ որոշեր էի մտնելու այն տեղը որ իբրև նոր երկրաւոր դրախտ մը առջևս կը տեսնուէր:

Քանի մը վայրկենէ վերջը բացուեցաւ դուռը. ծեր մը՝ երկայն ճերմակ մօրուքով որ կրծիցը վրայ կ'իջնէր, երեսը նիհար, և գլուխը լերկ բոլորովին, ողջունեց զիս ըսելով. Օրհնեալ է Յիսուս Քրիստոս. Բարով եկար, եղբայր: Երկայն մթնադոյն պարեգօտ մը հագեր էր, վրան ալ նոյն գունով կնգուղ մը: Մէկէն ճանցայ որ անիկայ կրօնաւոր մըն էր:

Տեսակ մը ցած միջնագաւթի մը պէս տեղ մը մտայ, որ պարտէզը կը հանէր: Դուռը նորէն գոցելէն վերջը, հարցուց ինծի այն եղբայրը. Հիւրընկալութիւն կը խնդրես, անանկ չէ, եղբայր:

— Ա՛հ, ուրիշ աւելի կարևոր բան մը կը խնդրեմ:

— Աղէկ ուրեմն, ինչ որ ըլլայ՝ կ'ունենաս, եթէ զայն տալը ձեռքերնէս գալու ըլլայ: Ինծի հետ եկուր, զքեզ հիւրընկալ հօրը տանիմ. Բայց դեռ առաւօտեան ժամերգութիւնն չէ լմընցած:

եթէ կ'ուզես, մօտիւ եկեղեցին, և հոն սպասէ ինծի. երբ առաւօտեանը լմընայ, կու գամ կ'առնում գլխի և հիւրատունը կ'ընկերեմ:

Առանց բան մը զուրցելու, ետեւն եկեղեցին գնացի. զիս անոր դրան քով թողուց և երթալու ատենն ըսաւ. Քիչ ատենէն նորէն կը տեսնուինք, կ'աղաչեմ ինծի համար աղօթէ առ բարեգութն Աստուած: Եւ գնաց:

Սիրտս դողի և տառապագին վախի մէջ մտայ եկեղեցին. մութ էր գրեթէ. միայն քանի մը կանթեղներու լոյսը այն մթութիւնը քիչ մը կը փարատէր: Գոց վանդակի մը մօտեցայ, որ եկեղեցւոյն գրեթէ մէջտեղն կ'իյնար: Տեսայ փայտէ կայարաններու մէջ, երկու կողմ դիմացէ դիմաց՝ քանի մը կրօնաւորներ, բոլորն ալ ճերմակ հագած, և վեղարը գլուխին, և ոտքի վրայ շիտակ ու անշարժ կեցած, իբրեւ թէ մէյմէկ քարէ արձաններ ըլլային: Ծանր և վնճ կերպով մը կ'երգէին: Չեմ կրնար բացատրել թէ ինչ խոր տպաւորութիւն ըրին վրաս այն կրօնաւորներն, այն եղանակը, այն կէս մութ եկեղեցին, այն լոյսերն, այն վանդակը, վերջապէս այն ինծի համար բոլորովին նոր և անըմբռնելի իրաց և անձանց ամբողջութիւնը:

Ծունր դրի վանդակին մէջ տեղը, ուսկից կրնայի տեսնել դասն ու խորանը:

Այն կրօնաւորներն երբ սաղմոսերը լմընցուցին, մէկիկ մէկիկ գնացին, խորանին առջեւն անցնելու ժամանակ աւմնքն ալ ճակատին մինչև գետին խորհարհեցնելով: Քանի մը վայրկենէ վերջը, զիս եկեղեցին տանող եղբայրն եկաւ, առաւ զիս, ըսելով. Եղբայր, թէ որ կը հաճիս, ետեւս եկուր: Եկեղեցւոյն դրան քով ինքն ալ խոնարհեցաւ և գետինն համբուրեց: Այն խոնարհութեան և յարգանաց զործը, զոր այն խեղճ ծերը մեծ գթութեամբ կը կատարէր, խոր զարմանք և միանգամայն մեծ սրտայուզութիւն մը պատճառեց ինծի: Իրեն օրինակին հետեւ

լով, մէկ ծունկս գետին ծռեցի, և խաչակնքելով զիս, անոր ետեւն գնացի:

Տարաւ զիս ընդարձակ և մաքուր գետնայարկ սենեակ մը:

— Վայրկեան մը սպասէ, ըսաւ եղբայրը. հիմայ կու գայ հիւրընկալ հայրը: Քիչ մը ժամանակ անցնելէն ետեւ ծեր միանձն մը տեսնուեցաւ, բարեբարոյ և անոյշ դէմքով. մօտեցաւ ինծի, և քաղցր կերպերով ըսաւ.

— Որդեակ, բանի մը պէտք ունիս. ինչ որ կը տեսնեմ՝ մեծ նեղութեան մէջ ես. յոգնած ու անօթի ես, և թե՛րեւ քուն ալ ունիս: Անշուշտ բոլոր զիշերը պտըտած պիտի ըլլաս:

— Այո, հայր իմ, պատասխանեցի մէկէն. յոգնած եմ ու քուն ունիմ: Բայց ասիկայ նուազ բան մի է ինծի համար. ուրիշ բաներ կան որ կրկին կը նեղեն զիս: Նեղութիւն կը կրեմ, պատուական հայր, ոչ միայն մարմնով, այլ և հոգւով շատ աւելի սաստիկ կերպով:

Եւ այս ըսելով յորդահոս արտասուօք լալ սկսայ:

— Արդեօք, չարունակեց հայրը, տըրտմութիւն մը կը տագնապէ գլխդ: Թե՛րեւս դժբաղդութիւն մը եկաւ վրադ, կամ քեզի սիրելի անձ մը կորսնցուցիր:

— Ա՛հ, աւելի մեծ և սոսկալի բան մը կը չարչարէ զիս:

— Արդեօք թշնամիք մը հալածուած ես, կամ մարդկանց ատելութեանն ու բարկութեանը նշաւակ ես:

— Աստուծոյ բարկութիւնն ու ատելութիւնն է որ կը հալածէ զիս, և շատ իրաւամբ:

— Այս մի ըսեր, սիրելի որդեակ. Աստուած մեր մեղացը վրայ բարկացած ժամանակն ալ, ոչ ոք կ'ատէ, ևս առաւել զմեղաւորը: Մանաւանդ թէ կը սիրէ զինքը, և շատ կը սիրէ, վասն զի զինքը կը կանչէ և անոր ապաշխարութեանը կը սպասէ:

— Բայց ես արժանի չեմ Աստուծոյ սիրոյն: Շատ նորանշան է իմ մեղքս. և ոչ Աստուած կրնայ ներել:

— Ա՛հ, այդ կերպով խօսելովդ ըսել

է թէ խիստ քիչ կը ճանչնաս Աստուծոյ ողորմութեան անբաւութիւնն ու անսպառելիութիւնը: Իրեն ողորմութեանը չտի չկայ. անհուն է, ինչպէս անհուն է իր ամենակարողութիւնը: Սիրտ ըրէ ուրեմն, և յուսա:

— Բայց ինչպէս կրնամ յուսալ Աստուծոյ ողորմութեանէն թողութիւն ընդունելու, մինչդեռ իր ներողութեանէն և ողորմութեանէն հոգի մը յափշտակեցի:

— Այս իմ խօսքերուս միանձին գէմքը խռովեցաւ. յօնքը կրնճուեց, և երեսիս վրայ թափանցող նայուածք մը ձգելով, աղօտ և վեհ ձայնով մը ըսաւ.

— Ատ ինչ է քու ըսածդ. չեմ հասկընար:

— Աղէկ ուրեմն, հայր իմ. սոսկացիր: Մարդ մը տապալեցի, որ ալ կարող չէր ինքզինքը պաշտպանելու, ստիպեցի որ զԱստուած ուրանայ, ապահովցնելով զինքը որ կեանքը կը թողում:

— Իսկ ինքը...

— Իսկ ինքը ուրացաւ զայն:

— Եւ դու ինչ ըրիր:

— Սպաննեցի զինքը:

— Աստուած իմ:

— Այո, սպաննեցի. և զժոխային ու ըստութեամբ դաշոյնը սիրտը խոթելուս ժամանակ, այս սոսկալի խօսքերս ըսի. Ասանկով յաւիտեան կ'երթաս և կ'որսուիս:

Ես կը կարծէի որ իմ այս զարհուրելի խոստովանութեանս վրայ միանձնը մեծագոյն սոսկումն պիտի զգայ. բայց սակայն աչքերս իրեն երեսը վերցնելով, կերպով մը այսպիսի դազանութեան մը պատմութեան իրեն հոգւոյն վրայ ըրած տաւառութիւնը դիտելու համար, տեսայ անհնարին զարմացմամբ որ իր դէմքը խաղաղ և զրեթէ ըսեմ պայծառ էր: Ձեռքերը կուրծքին վրայ խաչաձև ամփոփած, աչքերը դէպ ի դեռ տնկած էր, և խորունկ մտածութենէ մը բռնուած կ'երևար: Անձկութեամբ կեցեր կը սպասէի թէ ինչ պիտի զուրցէ. բայց ինքը անբարբառ լռութեան մը մէջ ընկղմած մնաց:

Ես չէի համարձակեր ընդհատել այդ

լռութիւնը, որ վեհ և կրօնական երեւոյթ մը ունէր. անանկ մը կու գար ինծի որ իբրեւ թէ իւր դատաւորին դիմաց կեցած պարտաւոր մըն էի, որ տագնապեալ սրտով մահաբեր վճռոյն կը սպասէ: Կը զգայի որ այդ միանձին խօսքը ինձի համար կենաց կամ մահու ճամբի տառապնալի մը պիտի ըլլար: Եթէ քաղցր էր այն և մխիթարիչ, նորէն յոյսը զիս պիտի զօրացնէր. իսկ եթէ խիստ էր և դատապարտող՝ դարձեալ յուսահատութեան մէջ պիտի թաւալէի: Անբացատրելի արագութեամբ կուրծքիս մէջ բաբախեալ սրտով, և ձախողակ ու զանազան նախազգացմունքներէ ճնշեալ հոգւով, մերթ ընդ մերթ աչքերս կը վերցնէի հարցաքննելու այդ մարդուն երեսը, որ կերպով մը իմ ապագայ վիճակս պիտի որոշէր: Բայց սովորական անշարժութիւնն և զրեթէ ըսեմ նոյն անայլայլութիւնը կ'երևար վրան, որ զիս իմ առաջին անըստութեանս մէջ կը ձգէր: Ինծի համար ինչ սոսկալի վայրկեան եղաւ անիկա: Այն երկարատեւ լռութիւնը, և այն շարունակ անշարժութիւնը վախցընել տուին զիս որ ինքն ալ իմ զգացած սոսկումովս բռնուած ըլլայ, և կարծել տուին որ ինքն ալ անդարման և աններելի կը համարի իմ մեղքս: Այն վայրկենին ըմբռնեցի հոգւոյ մը ամայութիւնն, որ զինքը Աստուծմէ և մարդկանցմէ թողուած կը զգայ. այն ատեն իմացայ սրտի մը չարչարանքը, որ աշխարհի առջև կանգնելու և հաստատուելու յոյսը կորսնցուցած ըլլայ: Այն ատեն ալ չէի լար. արցունքն արտեանանցս վրայ քարացաւ, և սիրտս գրեթէ ըսեմ իմ չքութեանս զարհուրելի ճնշմանը տակ դադրեցաւ զարնելէն:

Աղէկ վայրկենին սթափեցաւ եղբայր. երկայն և խոր հեծութիւն մը արձակեց. իր մէկ վրտիտ ձեռքը գլխոյս վրայ դրաւ, և մէկալովը՝ որ դիակի մը պէս ցուրտ և պողած էր, ձեռքերս բռնելով, անընդհատ հեկեկալէն գրեթէ խղզուած ձայնով մը ըսաւ:

— Որդեակ, իրաւցընէ սոսկալի և ան

լուր է քու ոճիրդ. Աստուծոյ դիմաց մեծ է քու յանցանքդ, և ոչ իսկ դարմանդ տոյալէս հեշտ է, կամ աղաշխարու թիւնդ այնչափ դիւրին կրնայ ըլլալ: Ըսէ ինծի, հարցուց իշխանական ձայնով մը, ըսէ ինծի. կ'ըմբռնես մեղացդ բովանդակ դարչութիւնը, և ոճրագործութեան բովանդակ չարութիւնը:

— Ո՛հ, այո՛, հայր իմ, և զարհուրելի կերպով սոսկացած եմ անկից:

— Իրաւցընէ սրտանց կը փափաքիս Աստուծմէ թողութիւն ընդունելու, և կ'ուզեմ կատարեալ և յարատե ապաշխարութիւն մը ընելու:

— Այո՛, հայր իմ, սաստիկ կը փափաքիմ և կ'ուզեմ ամենայն կերպով:

— Աղէկ ուրեմն. կրնայ Աստուծո՞ւ իր ողորմութիւնն ցուցնել վրադ. բայց քեզմէ, միայն քեզմէ կը կախուի իր հայրական սիրտը քաղցրութեամբ բռնադատել: Ըսէ ինծի, շարունակեց քաղցր ձայնով մը, ըսէ ինծի, ունիս ընտանիք, տուն մը, արուեստ մը, վերջապէս այս աշխարհքիս մէջ մէկ մը կամ բան մը:

— Մէկ մ'ալ չունիմ, և ամեն բանէ զուրկ եմ բոլորովին:

— Ուսկից կու գաս:

— Արգելարանէ:

— Քու ոճրագործութեանդ համար դատապարտուեցար:

— Ոչ, հայր: Առանց բնաւ յանցանքի մը դատապարտուեցայ: Այս մարդկանց անիրաւութիւնն զիս ալ Աստուծոյ և մերձաւորիս դէմ անիրաւ բռնա:

— Իսկ ինչ յանցանաց համար ամբաստանուեցար:

— Իմ տէրս թունաւորելու:

Այս իմ խօսքերուս ցնցուեցաւ եղբայրը. և սաստիկ խռոված երեցաւ: Բայց նորէն հանդարտելով, դողդոջուն ձայնով մը հարցուց:

— Ի՞նչպէս կը կոչուիս:

— Հենրիկ:

— Հենրիկ... Հենրիկ կ'ըսես, կըրկնեց եղբայրը, սաստիկ և բռնի ծածկեալ այլայլութեամբ մը:

— Այո՛, Հենրիկ:

Այս համառօտ խօսակցութեան՝ եր-

կայն լռութիւն մը յաջորդեց:

Սաստիկ այլայլութեան մէջ կը տեսնէի եղբայրը. իր առաջ տոգոյն և դաւկահար երեսը յանկարծ կրակի մը պէս կարմիր և շէկ դարձեր էր. գրեթէ ըսէի ջերմատագնապ սարսուռ մը զինքը զլխէն ինչուան ոտք կը դողացնէր: Մէկէն ըսի մտքէս. ասիկայ անշուշտ սուրբ մարդ մըն է, և իմ անգութ ոճրագործութեանս պատմութեան ազդած սարսափին չկրցաւ զիմանալ:

Եւ ահա քիչ մը վերջը, դժուարաբերէն բառերն հանելով, քովս մօտեցաւ և առանց ամենևին երեսս նայելու, տկար և նուաղ ձայնով մը հարցուց.

— Իսկ այն մարդը... որ սպաննեցիր... այն թշուառին... անունը...

— Պաւտի կոմս կը կոչուի:

— Պաւտի. կանչեց ցաւոց և յուսահատութեան ձայնով մը... Պաւտի:

— Կը ճանչնաս արդեօք, հարցուցի ամենևին պարզմտութեամբ:

— Եղբայրը ուրիշ խոր հառաչ մ'ալ արձակեց. կնգուղը աչքերուն վրայ քաշեց, երկու ձեռքերը միացուց և տեսայ որ նիհար այտիցը և ճերմակ մօրուացը վրայ երկու խոշոր արցունք ինջան: Այս ամենը ինծի համար անմեկնելի և խոր հրդուար լան մըն էր: Կարծես թէ իրեն վրայ տեսայ՝ ոչ այնչափ իմ գործած չարութեանս համար սարսափի և սոսկման զգացում մը, որչափ մէկ անձի մը պատշաճօղ տրտմութեան զգացմունք մը: Թերեւս կը ճանչնար զինքը, կամ թէ տիրոջ և նոյն իսկ Պաւտիի բարեկամն էր, կ'ըսէի մտքէս: Թերեւս իմ պատմութիւնս ցաւագին յիշատակներ արթնցուց միտքը. գուցէ այս սոսկալի գործոյն, մանաւանդ այս արիւնահեղ դիպուածին անտեղեակ էր բռնորովին: Խեղճ մարդ, գուցէ իր ազդողագոյն զգացմունքը վիրաւորեցի. թողունք որ իր արդարացի ցաւն սփոփէ:

Եւ ես լուռ կեցայ և երկիւղած լռութեամբ մը սպասեցի որ իր առաջին փշուրթներէն արթննայ: Բայց ուրիշ բան մը կար որ այն խեղճ միանձնը այնչափ կը տրտմեցնէր, և ես զայն կա-

կածելէն իսկ խիստ շատ հեռու էի: Ո՛հ, որչափ վարմանալի են Աստուծոյ դատաստանները, և որչափ սքանչելի են իր նախախնամութեանը խորհուրդներն:

Վերջապէս եղբայրը իր խոկմանէն արթննալով, խօսքն ուղղեց ինձի այնպիսի հանդարտութեամբ և խաղաղութեամբ, զոր ձեռացեալ կը կարծէի, թէ որ իր ճակատը պարզած, և բոլոր անձը առջի անդորրութեանը դարձած չտեսնէի: Այսպէս ըսաւ ինձի:

— Մտիկ ըրէ, որդեակ. Աստուած յայտնապէս գրեց հոս ներսը, այս ապաշխարութեան և աղօթից տեղը բերաւ, որ յատկապէս մեղսւորաց ապաստան մը կրնայ կոչուիլ: Ի՞նչ ընել է միտքդ:

— Ապաշխարութիւն ընել, իմ մեղացս Աստուծմէ թողութիւն ընդունելու համար:

— Գիտե՞ս ինչ է այս տեղս:

— Ոչ:

— Դրաբբան է:

— Դրաբբա՞:

Այո, Դրաբբա: Աստուծմէ լոյս և օգնութիւն խնդրէ. աղօթիւք և պահօք և ապաշխարութեամբ իր սուրբ կամքն հայցէ: Եթէ զքեզ դրաբեան կենաց կը կոչէ, մտիկ ըրէ իր կոչմանը, վասն զի ասով իր դիմացը արդիւնք և գուցէ յանցանացդ ալ թողութիւն կըստանաս, զոր այնչափ կը փափաքիս: Ես ալ կաղօթեմ Աստուծոյ քեզի համար, և եղբարցս ալ աղօթել կու տամ: Կը խօսիմ արքային քու վրայօքդ. առջիւ կը գնեմ քու դիպումածդ, վերջը դու կը յայտնես իրեն քու որոշմունքդ: Հիմակուհի մայ հոս մնացիր, և այժմէն սկսէ դրաբեանի ապաշխարող և մահացեալ կեանքը: Ես կը յուսամ որ ալ ասկից չես ելլեր. եթէ հոս մնաս, մէկտեղ կ'ապաշխարենք, և քու քաւութենէդ ինձի վիճակեալ մասը վրաս կ'առնում:

Միանձնը այս վերջին խօսքերովն երթալով աւելի խորհրդաւոր անձ մը եղաւ ինձի համար: Ինձի հետ կ'ուզէ ապաշխարել, և իմ քաւութեանս մէկ

մասը վրան կ'ուզէ առնուլ: Եւ այս խոստմունքը այնպիսի ձայնով մը ըսաւ, որ գրեթէ կարծեցի թէ 'ի պարտուց, 'ի հարկէ և 'ի խղճմտանաց պիտի ընէր զայն:

Չէի խաբուած:

ԺԳ

Երկայն սրահի մը ծայրը պզտի խուց մը տրուեցաւ ինձի. մէջը պզտի անկողին և միջակ ստու մը կար. ահաւասիկ բոլոր կահ կարասիքն: Բայց ես չուզեցի այն փափուկ անկողնոյն վրայ հանգչիլ. դրաբեանց նպառկածին նման պիտի մահի՞ մը խնդրեցի և տրուեցաւ ինձի: Բովանդակ օրը կամ եկեղեցին կամ խղիս մէջ կ'անցընէի. միայն ճաշու ժամանակ հիւրատուն ըսուած տեղը կ'իջնէի: Հոն ամեն օր Դրաբբան այցելու համար եկած շատ անձինք սեղանի ժողվումած կ'ըլլային: Ամենքն ալ սիրալիւր և ազնիւ հիւրընկալութեամբ կ'ընդունուէին, և երեք օր ու երեք գիշեր կրնային մնալ հոն, հանդերձ բնակութեամբ և կերակրով, առանց և ոչ դահեկան մը պահանջելու իրենցմէ. բայց ասիկայ ինձի մտաց ցնդումն կը պատճառէր ստէպ. այն ատեն խնդրեցի որ կարենամ առանձին խղիս մէջ ճաշել, և շնորհուեցաւ ինձի: Առաւօտեան տասնուկէսին եղբայր մը ճիշդ ժամանակին կը բերէր ճաշ, որ դրաբեանց կերածն էր, ինչպէս որ կը փափաքէի: Շատ ցամաք էր այս ճաշը. և կը բաղկանար առ առաւելն կաթով եփած ապուրէ և պնակ մը բանջարեղէնէ, առանց հանդերձանաց ամենեւին: Իսկըզբան այս թեթեւ կերակուրը քիչ մը նեղութիւն կու տար ինձի. խել մը օր սաստիկ կերպով անօթութեան խայթերն զգացի: Բայց հաստատ առաջադրեր էի ապաշխարանք քաշելու, և անբաւ մխիթարութեամբ այս անօթութեան և այս զոհին համբերեցի:

Ես այն ատեն կ'ելլէի երբ զանգակը առաւօտեան ժամերգութեան կը կանչէր միանձունքը. իրենց հետ եկեղեցին

կ'երթայի, իրենց հետ պարտէզ և դաշտը կ'երթայի. մէկ խօսքով դրաբեանի մը կեանք կ'անցընէի:

Բայց սակայն ամիսէ մը աւելի էր որ հոն ներսն էի, և որչափ ձեռքէս կու գար, մահացեալ և ապաշխարող կեանք մը կը վարէի, և դեռ արբան չէի տեսած, և ոչ ոք կը հարցընէր ինծի թէ ինչ կ'ուզեմ ընել, և ոչ իսկ այն հիւրընկալ հայրը որուն իմ սոսկալի գաղտնիքս յայտնեց էի՝ բնաւ խօսք մը կը զուրցէր ինծի: Մանաւանդ կարծես թէ ամենքն ինձմէ կը խորշէին, և զրեթէ ըսէի ոչ միայն հետս խօսելէն այլ և զիս տեսնելէ կը փախչէին: Անգամ մը ուզեցի խոստովանիլ. բայց կամ ոչ ոք այնպիսի պաշտօն մը վրան առաւ, կամ արբայէն հրամանն չունեցաւ. վասն զի ինծի պատասխան տրուեցաւ որ արբան հրաման տալուն պէս, քահանայ մը կը խոստովանցընէ զիս: Ես չէի կրնար մեկնել այս ամայութիւնս որուն մէջ թողուեր էի, և չէի կրնար ըմբռնել թէ ինչպէս միայն ինծի կը զլացուէին այն նկատմունքն և այն խնամքներն, զորոնք կը տեսնէի որ ամեն Դրաբա եկողներուն կը ցուցընէին, և նաև ինծի ալ նոր մտնելուս ժամանակ բանեցուցեր էին: Բայց յանկարծ մտածելով այն սոսկալի ոճիրն որով շաղախած էի, մտածեցի որ բոլոր հասարակութիւնն տեղեակ եղած պիտի ըլլայ, որով ամեն մարդ սաստիկ սոսկումն դրացած՝ չի կրնար և չհամարձակիր ինծի պէս մեծ յանցաւորի մը հետ կենակցիլ: Հոս ներսը, կ'ըսէի մտքէս, հոս ներսը սուրբ և անմեղ հողիք կը բնակին միայն. որով կրկին արհաւիրք մը ազդած պիտի ըլլայ իմ ոճրագործութիւնս. ամենքը կը փախչին ինձմէ, և թերևս ամենքն ալ կ'անարգեն զիս. արժան և իրաւ, կ'աւելցընէի, և ուրիշ բանի արժանի չեմ բայց եթէ ատելութեան, անարդանաց և ամայութեան:

Մէկ օր մը, 'ի մեծ զարմացումն ինձ, կերակուրը բերող եղբայրն ըսաւ որ արբան կը փափաքէր տեսնել զիս: Այս յանկարծական և անակընկալ լուրը

մեծ շփոթութեան և նեղացուցիչ տագնապի մէջ ձգեց զիս: Արդեօք ինչ կ'ուզէ ինձմէ. միթէ հրաժեշտը տալու համար կը կանչէ զիս, թէ կ'ուզէ տեսնել զիս, հարցընելու և զիտնալու համար թէ ինչ ըրի, և քննել թէ ինչ կը մտածեմ ընել: Պիտի կրկնեմ նորէն իմ ոճրագործութեանս պատմութիւնն, և ասով քիչ մը հոգւոյս զոցուիլ սկսած արիւնալից վէրքը՝ դարձեալ պիտի բանամ:

Այս հարցմունքներս կ'ընէի մինչ եղբորը ետեւէն լուիկ մնջիկ կ'երթայի: Չանազան սրահներէ անցանք, մինչև պզտի զոց դրան մը հասանք: Եղբայրը զարկաւ, և մէկէն իրեն պատասխան տրուեցաւ. Ողջոյն քեզ: Դուռը բացուեցաւ, և եղբայրն ըսաւ ինծի. Մտի՛ր:

Մտայ. և ինչ ափշութիւն և զարմանք ունեցայ: Ես կը կարծէի որ անիկայ արբային խուղն ըլլայ, և ինքը միակ ըլլայ ներսը: Ընդհակառակն տեսայ ընդարձակ սրահի մը չորս կողմը բոլոր միանձուները, վեղարը գլուխին, և ձեռքերնին կուրծքերնուն վրայ խաչած և դրած, շիտակ ոտքի վրայ անշարժ և լուռ կեցած: Մէջտեղը, մուտքին դրան դիմաց, կանգուն կեցեր էր բարձրահասակ միանձն մը, զոր ես մէկէն արբան պիտի ըլլայ ըսի մտքէս: Խուցը մութ էր աւելի, և արևը մոնալու վրայ էր. անոր համար տկար լոյս մը կը լուսաւորէր այն դէմքերը, այն սենեակը, այն իրաց և անձանց ամբողջութիւնն՝ որ վրաս անսովոր տպաւորութիւն մը կ'ազդէր:

Հազիւ թէ մտայ, այն արբայ սեպածս՝ ձեռքով նշան մը ըրաւ որ առաջ գամ: Տարտամ և զոզոթուն քայլով մը մօտեցայ իրեն և հոն կեցայ անշարժ, աչքս գետինը դարձուցած: Այն ատեն արբան յստակ և վեհ ձայնով այսպէս սկսաւ ըսել.

« Միրեցեալ եղբարք իմ 'ի Յիսուս Գրիստոս, կը տեսնէք առջևնիդ մարդ մը, որ ուրիշ մարդու մը արեամբ թաթաւեց ձեռքերը. և այս անգութ ոճրագործութիւնն ընելէն զոհ չըլլալով, ե-

կեր է հոս այս աղօթից և ապաշխարութեան և մահացուցման նուիրեալ տեղը, փախչելու համար այն պատուհասէն որուն անշուշտ արժանի է: Փոխանակ զղջալու և Աստուծոյ առջև խոնարհելու, կը պահանջէ որ մենք՝ առանձնութեան և ապաշխարութեան մարդիկ, իրեն ապաստանարան և պաշտպանութիւն չնորհենք, և սիրտ ունի ոչ իբր 'ի չնորհա խնդրելու, այլ խրոխտանօք կը հրամայէ մեզի: Ահա դիմացնիդ կեցած է, աչքերը վար առած և զլուխը խոնարհած. մի հաւատաք իրեն. կ'ուզէ խաբել զձեզ, ինչպէս ջանաց զիս և հիւրընկալ հայրը խաբելու: Երկու ամիս է որ հոս ներսը կ'ապրի, խրախանալով և շուայտելով չարագոյն քան յաշխարհի, և որչափ ալ ջանացինք առատապէս իր պէտքն հոգալու, ոչ երբեք հաճ և զոհ կը ցուցնէ զինքը: Հիմա ատենն է այսչափ դայթակորութեան վախճան մը տալու. ես զձեզ հոս ժողովեցի, սիրեցեալ եղբարք իմ, յանուն գերագունին Աստուծոյ, որպէս զի ամենքնիդ ինծի հետ այս սուրբ անուամբս պատուիրէք իրեն որ այս վայրկենիս թողու այս տեղը, զոր ինքը պղծեց թէ իր ոճրագործութեամբը և թէ կամակորութեամբը, չուզելով դարման և ապաշխարանք ընել: Ուրեմն յանուն այն Աստուծոյն, որ արդար և սոսկալի վրէժխնդիր է ամենայն յանցանաց, չարութեան և մեղաց, կը պատուիրեմ քեզ, ով յամառեալ մեղաւոր, մէկէն թողուլ այս սրբութեան բնակարանը, որ միայն զղջման և քաւութեան առջև կը բացուի, և դառնալ հոն ուսկից որ եկար, առանց բնաւ մէյմ'ալ համար ձակելու այս բնակարանիս մէջ քու սարսափելի ոճրագործութեամբ չաղախեալ ոտքդ կոխելու: Գնա՛ »:

Այս ըսելով, վեհ կերպով մը ձեռքը վերուց և մատովը դուռը ցուցուց:

Այս խօսքերուն, այս պատուէրին, և այս ակնարկութեանը վրայ՝ երազելոյ մը պէս մնացի. կարծես թէ և ոչ իմ անձիս կը հաւատայի, և ինծի անանկ մը կ'երևար որ բոլոր լսածներս իմ տաքցած երեակայութեանս պարզ ծնունդ

մըն էին, այնչափ արբային խօսքը նորանշան և զկծիչ երեցեր էր ինծի: Սկզբան կարծեցի որ թիւր կերպով վրաս տեղեկութիւն լսած ըլլայ: Բայց ով կրնար երբեք այսպիսի բաներ զուրցած ըլլալ իրեն, մինչդեռ միայն հիւրընկալ հօրը հետ բացուեր էի: Կարելի բան է, մէկէն ըսի մտքէս, որ ասիկայ այսպիսի վատ կերպով ինծի նենգած ըլլայ, և իմ վրայօքս բոլորովին սուտ բաներ պատմած ըլլայ: Բայց չէի կրնար ինքզինքս հաւտացնել որ այդ մարդը այնչափ չարութիւն և նենգութիւն ունենայ. ուստի այսպիսի յանդիմանութիւններ լսելով՝ ափշած մնացի, և սարսրագին շարժմամբ մը ձեռքերս կպցընելով, աչքերս երկինք վերուցի ու կանչեցի. Մեծդ Աստուած. այսպիսի նուաստութիւն մը կը վայելէ ինծի: Դեռ աւելիին արժանի եմ. մանաւանդ թէ չնորհակալ եմ քեզի, Աստուած իմ բարի, և կ'աղաչեմ ընդունէ զայն իբրեւ իմ չարութեանս թեթեւ հատուցում մը:

Ձեռքերս կուրծքիս վրայ դրի, և նորէն աչքերս գետին դարձնելով, խորին լուութեան և նուաստացուցիչ տաքանակի մէջ ընկղմած մնացի:

Նոյն լուութիւնն ամեն կողմ կը տիրէր. կարծես թէ իրօք գեանապամբանի մը մէջ էի: Բայց կարճատեւ եղաւ այս լուութիւնը: Արբային ձայնը դարձեալ զրեթէ ըսէի ահաւոր և սոսկալի կերպով մը լսուեցաւ:

« Ե՛լ, ել ուրեմն, կրկնեց ծանր և վեհ ձայնով. ել ասկից և չհամարձակիս մէյմ'ալ նորէն դառնալու »:

Այս սպառնալից հրամանին ալ չկրցայ ընդդիմանալ. ժողովեցի մնացած քիչ մը ոյժս, աչքերս դէպ 'ի արբայն վերուցի, և զլխուն վրայ կախուած խաչելութեան առջև խորունկ մը ծռելով, յորդահոս արտասուօք լալով կանչեցի. Աստուծոյ կամքն ըլլայ: Ետեւ դարձայ, և ահա դուռը բացուեր էր. անցայ անկից՝ սիրտս դառն անձկութեամբ լեցուած: Հոն այն սովորական ծերուկը որ զիս մենաստանն ընդուներ էր, կարծես թէ ինձի կը սպասէր: Առանց խօսք

մը ըսելու տարաւ զիս մուտքին դուռը . ծանր ծանր բացաւ զայն , և զիս թող-
լու ատեն , գորովալից ձայնով մը և
գրեթէ հեկեկալով ըսաւ . Արքայու-
թեան մէջ կը տեսնուինք , եղբայր : Հա-
ղիւ այս խօսքերը զուրցեց , դուռը դար-
ձեալ գոցուեցաւ . սրտիս վրայ պաղ մը
իջնելու պէս զգացի , երբ ներսէն եղ-
բայրը դուռը ամրափակող խոշոր փա-
կաղակը հրեց ,

— Վայ գլխուս , կանչեցի մէկէն , վայ
իմ գլխուս : Ահա ասիկ ինծի համար
բոլորովին գոցուեցաւ իմ ապաստանա-
րանս , այն տեղը ուր կ'ուզէի ապաշխա-
րել . Աստուծոյ կամբը ըլլայ միշտ :

Գրեթէ գիշեր էր : Ո՛ր կրնայի եր-
թալ . տեղերուն անտեղեակ , չէի գի-
տեր ինչ ճամբայ բռնել , չէի գիտեր
ուր ապաստանիլ : Մէկալ կողմանէ կար-
ծես թէ այն տեղէն չէի կրնար շարժիլ .
ներքին ձայն մը կ'ըսէր ինձի որ հոն ներ-
սը պիտի լնցընէի իմ օրերս , և ծա-
ծուկ զօրութիւն մը զիս այն դրան քով
իրբեւ կաշկանդեալ կը բռնէր : Բայց
մտքիս առջև կու գար քիչ առաջ տեսած
տեսարանս , արքային այն դառն խօսքե-
րը , այն խիստ յանդիմանութիւններն ,
մանաւանդ այն անհիմն ամբաստանու-
թիւններն՝ ցաւազին և զարհուրելի կեր-
պով խռովեալ երեակայութեանս մէջ
կը կրկնուէին : Այս ամեն բան ինծի
համար անբացատրելի գաղտնիք մըն
էր , բայց սրտիս խորը կը զգայի որ ար-
բայն դիպուածով չէր խօսեր , և թերեւ
ուրիշ պատճառի մը համար զիս վռն-
տեր էր : Բայց ինչ էր այս պատճառը :
Ի՞նչ իրաւունք կրնար ունենալ արբան
ասանկ խօսիւ հետս վարուելու : Հոս
կը սկսէր գաղտնիքը , և ես կարող չէի
լուծանել զայն :

Այնչափ այլայլութիւններէ յոգնած
ու նեղուած , դրան առջիւր նստայ , ինչ-
պէս առաջին անգամ հասնելուս զիշերն
ըրբեր էի : Գիշերը մութ էր աւելի . սաս-
տիկ քամի մը կը փչէր . որոտումը հե-
ռուէն կը գոռար , և երկնից եղբրը
քանի մը փայլակներ կը զեռային : Այն
ժամուն և այն միայնութեան մէջ , որ

ուրիշ ժամանակներ չարագուշակ մտա-
ծութիւններ և սոսկալի երեակայու-
թիւններ կը զարթուցանէին միտքս ,
վրաս հանդարտութիւն և հանգստու-
թիւն մը կը զգայի : Թէպէտ դուռը գոց
էր , բայց ես յոյս ունէի որ նորէն կը
բացուի . եռանդեամբ զԱստուած աղա-
չեցի որ շուտով կատարուի այն , և ինծի
քիչ անգամ սովորական հանդարտու-
թեամբ մը քնացայ :

Այն ատեն արթնցայ երբ զանգակը
դասի կը կանչէր միանձուները : Ուր ե-
լայ , և երկու ծունկս գետին խոնարհե-
ցուցած , դրաբեանց երգին ընկերեցի
մտօք : Անոնց ձայներուն թեթիւ և չփոթ
մրմունջը մինչև ինծի կը հասնէր . այս
բաւական էր ինծի կարծել տալու որ
ուրիշ զիշերներուն պէս իրենց հետ
մէկտեղ եկեղեցին եմ : Երբ առաւօ-
տեան ժամերգութիւնն լմնցաւ , ամեն
բան իր առջի լուծեանը դարձաւ . ես
դարձեալ նոյնպէս հանդարտ ու խա-
ղաղ պառկեցայ , և նոյն քաղցրութեամբ
նորէն քուն եղայ : Այն գիշերը ուրիշնե-
րէն այս տարբերութիւնն ունէր , որ տե-
սած երազներս տաքնապեալ ու զարհու-
րելի չէին . մանաւանդ թէ քաղցր ու մխի-
թարական էին . կ'երազէի որ դրաբեանց
հանդերձն հագեր էի , և իմ մէկալ եղ-
բայրակցացս հետ դասին մէջ կ'աղօթէի
և իրենց հետ դաշտը կ'աշխատէի : Այս
քաղցր և խաղաղ երազներուն հետ միշտ
գործած չարութեանս վրայ սարսափի
ու սոսկման խորին զգացում մը կը միա-
նար . և միանձանց սիրելի կերպարանա-
ցը հետ միշտ Պաւտիի արիւնաթաթաւ
դէմքը կ'ընկերէր : Բայց ոճրագործու-
թեան մտածութիւնն ալ այնչափ չէր
տաքնապեր զիս , վասն զի ապաշխա-
րութեան մտածութիւնն անոր հետ կը
խառնուէր , և գրեթէ ըսէի Պաւտիի ա-
րիւնալից մարմինը ինծի արհաւիրք չէր
ազդեր , որովհետեւ զինքը դրաբեանց
սպիտակ պարեգօտովն պատած կը
տեսնէի :

Կը չարունակուի :